

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ
РИЛСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА ПО ЕТНОЛОГИЯ И БАЛКАНИСТИКА

ПАВЛИНА МИТОВА СОЛАЧКА

**Трудовото всекидневие на жените в периода на
късния социализъм. Примерът на тютюнев
комбинат „Пирин“ – град Благоевград**

Автореферат

на дисертационен труд за присъждане на научната и
образователна степен „Доктор“

Област на висше образование – 2. Хуманитарни науки

Професионално направление – 2.1 Филология

Специалност – Фолклористика и етнология

Научно жури:

Проф. д.и.н. Милена Беновска-Събкова

Доц. д-р Илия Недин

Проф. д.ф.н. Николай Папучиев

Доц. д-р Иванка Петрова

Доц. д-р Соня Средкова

Благоевград, 2022 г.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на Катедрата по етнология и балканистика при Филологическия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, проведено на 11 април 2022 г.

Дисертационният труд е с общ обем от 144 страници и е структуриран в увод, две глави, заключение и библиография.

Публичната защита ще се проведе на 30 юни 2022 г. от 11.00 ч.

Материалите по защитата са на разположение в кабинет 471, Учебен корпус № 1, ул. „Иван Михайлов“ № 66, Благоевград.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

У В О Д	4
1. Обект и предмет на изследването.....	6
2. Цели и задачи.....	6
3. Извори	8
3.1. Архивни материали и медийни публикации от 70-те и 80-те години на XX в	8
3.2 . Биографични интервюта.....	9
4. Методи на изследване	15
5. Преглед на литературата.....	17
6. Структура на дисертационния труд	23
ПЪРВА ГЛАВА.....	25
ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА В ТК „ПИРИН“ – БЛАГОЕВГРАД.....	25
1. Кратък преглед на тютюнопроизводството и тютюневата промишленост в България от началото на века.....	25
1.1. „Булгартабак“ в българската тютюнева промишленост	27
1.1.2. Тютюнев комбинат „Пирин“ през XX век.....	28
1.2.1. Организация на трудовото всекидневие от партийната организация, според запазените архивни източници в тютюнев комбинат „Пирин“	36
1.2.2. Трудовите постижения	41
1.2.3. Стратегии за преодоляване на проблемите пред партийната организация.....	44
1.2.4. Разширяване състава на партийните звена в предприятието.....	47
1.2.5. Завишаване на контрола върху производствената и идеологическата работа.....	49
1.2.6. Извънреден труд и текучество	53

1.2.7. Доброволен труд.....	64
1.2.8. Трудът като санкция.....	65
1.2.9. Дейността на Комисията за народен контрол, Помирителна комисия и Другарски съд	67
1.3. Трудовото всекидневие на работниците, организирано от Професионалния съюз в ТК „Пирин”- Благоевград.....	72
1.3.1. Социалистически ритуали и празничност.....	82
1.3.2. Профсъзна жилищна политика	85
1.3.3. Спортна и художествена дейност в предприятието	87
1.3.4. Здравеопазване, хранене и хигиена в трудовото ежедневие на работниците	88
1.3.5. Културни аспекти в трудовото всекидневие. Библиотеката като място за идеологическа пропаганда	92
ВТОРА ГЛАВА	94
ТРУДОВОТО ВСЕКИДНЕВИЕ НА ЖЕНИТЕ В ТК “ПИРИН” - БЛАГОЕВГРАД	94
1. Образът на жената през социализма	94
1.1. Научно-техническата революция и социалистическата жена. Романтичният образ на машините.	98
1.2. Феминизация на производствените отрасли.....	100
1.3. Многогранната роля на жената	103
1.4. Трудовата героинка като начин на живот	105
2. Жените и тютюнът	108
2.1. Тютюноработничките в годините на пост- социализма.....	126
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	129

Увод

Моят изследователски интерес към живота на жените в периода на социализма бе провокиран от факта, че социалистическото минало и постсоциализмът са утвърдени полета в етнологията, в изследването на които се съчетават различни източници и подходи – архивни, биографични разкази на обикновени хора, а при мен - и собствените ми спомени и семейна памет. Фокусирайки проучването върху една определена група – жените работнички в ТК „Пирин“ Благоевград, имам възможност да проследя какво е представлявал женският труд в едно образцово социалистическо предприятие през 70-те и 80-те години на XX в., кои институции и фактори са оказвали влияние върху него, какво е мястото на официалната идеология в трудовото всекидневие и в идентичността на работничките.

В работа си разглеждам труда като необходимост и практика в ежедневието, труда като средство за политическо влияние и контрол и труда с неговите съпътстващи културни и социални специфики. За изследването на една политическа система основната задача е да се направи критичен анализ на проблематиката, която се изследва. За да достигна до знанието за това какъв е бил опитът на работещите в ТК „Пирин“ и как днес те си спомнят за него и го осмислят, направих интервюта с респонденти, които са били на различни позиции в предприятието.

През годините на производствената си дейност предприятието представлява пример за образцово социалистическо предприятие. Фокусът на изследването поставям върху женския труд, разглеждайки го в контекста на тогавашния обществено-политически и културен живот. Описвам начините, чрез които държавно-партийната власт контролира и дисциплинира работниците.

Обект и предмет на изследването

Трудът е обект на проучване от много изследователи, анализирали една значима част от човешкия живот. Трудовото всекидневие по времето на социализма се характеризира с установения идеологически контрол и налагането на правила и идеи, които да създадат нов ред и обществено устройство. Трудът в социалистическото всекидневие има допълнителни специфики, които държавната власт налага в усилията си за изпълнение на високи трудови резултати, и вижда социалистическото съревнование като единствена възможност за успех и развитие. Обект на моето изследване е трудовото всекидневие в тютюнев комбинат „Пирин“ през 70-те и 80-те години на XX век, което се отличава с характеристиките на българското социалистическо общество. Предмет на анализ са промените, стратегиите, нагласите и отношенията в трудовото всекидневие на работниците.

Цели и задачи

Дисертационната работа анализира процесите, които характеризират трудовото ежедневие в ТК „Пирин“ Благоевград в периода на късния социализъм. В центъра на изследването стои трудовото ежедневие на жените тютюноработнички в условията на политически контрол и на промените, които настъпват в трудовата среда през 70-те и 80-те години на XX в. Задачите, които си поставям, са да разгледам, от една страна, начините за налагане на идеологическите модели от официалната власт и отношението към работниците, а от друга страна, реакциите и поведението на трудещите се.

Основният изследователски въпрос в дисертационната работата е как включването в платения труд и работата в предприятието влияят (структурират) начина на живот на работничките. За тази цел разглеждам организацията на труда в тютюнев комбинат „Пирин“;

органите на управление, контрола върху трудовия процес, условията на труд, изпълнението на трудовите норми и дейностите извън работните задачи; как се формират не само трудовите навици, но и всекидневието на хората; какви са начините и методите за влияние на идеологическата пропаганда върху работниците.

Изследването показва какво идеологическо въздействие се оказва с цел промяна на нагласите на трудещите се във всекидневието. По този начин се осветляват промените, които протичат „отдолу” в ежедневието на хората. Това допринася за разбирането на това каква в действителност е била трудовата култура в едно образцово социалистическо предприятие, как се отнасят към трудовите си задачи работещите и как се справят във всекидневието.

Дисертацията си поставя **задачата** да проследи спецификите на женския труд в производството, от една страна, а от друга – да очертае промените, които настъпват в ежедневието на работничките, и съвместяването на платения труд със семейните им роли. Изследването разглежда промените на всекидневно ниво в условията на труд и професионално реализиране на жените.

Извори

Архивни материали и медийни публикации от 70-те и

80-те години на XX век

Изворите, на които се основавам, са архивни документи на тютюнев комбинат „Пирин”, запазени в Държавен архив – Благоевград. Проучих архива на предприятието от седемдесетте и осемдесетте години на миналия век. Една част от архива е запазен, но за съжаление има и документи, които са изгубени или унищожени. Имах възможност да изследвам официалните документи на

предприятието, които са съхранени и включват доклади, протоколи, заповеди, отчетни листове, както и официална кореспонденция, изпращана от управлението на ДСО „Булгартабак“ до тютюнев комбинат „Пирин“. Цялата тази документация помага да се изгради една по-точна представа за работата в предприятието и да се реконструира картината на трудовото всекидневие. Основно работих с официалната документация от архивния фонд на Професионалния съюз на ТК „Пирин“, фонд 372 (от периода 1970 до 1990 г.), както и архивен фонд на Партийната организация към ТК „Пирин“, фонд 874 Б (от периода 1970 до 1990 г.).

За целите на своето проучване използвах и материали от Регионалния исторически музей – гр. Благоевград. В музея работих с ценни броеве на вестници, списания и брошури, които са посветени на важни моменти от развитието на предприятието.

Чрез методите на критическия анализ работих с публикациите от регионалния вестник „Пиринско дело“, както и с ведомственото издание „Български тютюн“. За мен беше важно да уловя социалните и културните промени, отразени в периодичния печат.

Биографични интервюта

Картината на социалистическото трудово всекидневие не би била пълна без информацията, която дават биографичните интервюта на хора, работили в ТК „Пирин“. Интервютата проведох в периода от началото на 2019 година до средата на 2021 година. При избора си на респонденти основно търсех жени, които са били заети в тютюнопроизводството в предприятието през седемдесетте и осемдесетте години на ХХ век. Интервюирани са шестнадесет жени и четирима мъже. Възрастта им към момента на взетите интервюта е между 60 и 80 години. Повечето от интервюираните са били повече от двадесет години на работа в предприятието. Това спомогна за

постигането на една по-плътна картина и очертаване на промените, които настъпват през последните две десетилетия на държавния социализъм.

Една част от интервютата са проведени с жени, които са работили в цех „Манипулация“ - „сърцето“ на цигарената фабрика, мястото, където се сортира, разпределя и обработва тютюнът. Тези жени са най-възрастните респондентки в моето изследване поради няколко причини. За да заемаш тази работа, която на пръв поглед изглежда обикновена, следва да имаш опит в разпознаването на тютюна по цвят, сорт, качество. Това умение се придобива с години и изисква опит, рутина, време и упоритост. Жените следва да притежават изключителна бързина, сръчност и издръжливост, за да издържат физически на натоварването, което произтича от спецификата на работа. По-младите жени са работили в пакетажните цехове на пълначни и опаковъчни машини. Те имат по-високо образование и технически умения, които са нужни, за да се управляват машините. Биографичните разкази на жените са със сходен сюжет, очертават се общите места и прилики в трудовия им свят. Трудовият свят, пише Иванка Петрова, „се оказва място, което не само се целят производство и печалба, а представлява също важна пространствена и социална среда, в която работещите трупат ежедневен професионален и жизнен опит” (Петрова 2010).

Биографичното интервюиране обхваща и теми извън труда във фабриката, които се отнасят за всекидневието извън нея – трудът в семейното домакинство, организацията на свободното време вкъщи, за гостуванията на семейството, за пътуванията и т.н. С удоволствие се разказваха спомените за неформалните срещи на колеги. На работното място работничките развиват отношения на приятелство и солидарност, подобно на родствените – факт, който се отбелязва от Милена Беновска в нейните изследвания: „сферата на междуличностните отношения се

поделя между родството (запазило част от социалния си периметър), приятелството и съседските отношения. Последните две „заемат” комуникативни модели, характерни за родството” (Беновска 2001:208). В свое изследване, посветено на трудовия свят, Иванка Петрова отбелязва, че „видът на работата въздейства върху цялостното оформяне на живота и много често за работещите предприятието се явява не само стопанска, но и социална, духовна, дори емоционална отправна точка” (Петрова 2003: 16).

Общите впечатления, които споделят респондентите, са трудните и напрегнати моменти на много работа, за която се е изисквала бързина и стриктност, за да могат да се спазят сроковете на производство и доставка. Тези, които имат по-дълъг трудов стаж, са развили силна професионална идентичност на тютюноработници. Често някои от тях си спомнят, че са прекарвали дни на работното си място, за да се реализира поръчка в срок, сглобяване на сложна техника, изпробване на машини, без дори да отидат до дома си. Преобладават разказите, в които присъства съжаление за „отминалото време” и огорчение от това, че е сложен край на тютюнопроизводството. Трябва да се отчете и фактът, че времето, за което те си спомнят, освен че е свързано с началото на трудовата им биография и периода на младостта им, е и време, в което те са се чувствали с осъществена професионална реализация. Освен това положените трудови усилия получават признание, както от колегите, средата, която ги заобикаля, така и официално от ръководството на предприятието.

Методи на изследване

Биографичният подход е част от качествените методи, които се използват от науки като етнология, етнография, антропология и социология. Този подход е подходящ за разбирането на социализма на всекидневно ниво, от

перспективата на хората, които са живели тогава и имат този биографичен опит.

Бетина Даузин разглежда биографията като концепт, който се явява в езика на всекидневието и който изисква особени методологически разсъждения. Само по себе си понятието изхожда от „биос” (гр. живот) и „графейн” (гр. описвам), означава „описание на живота”. То препраща същевременно към една културна практика на „описание на живота” и към описания преживян живот на конкретни индивиди в специфични историко-социални контексти” (Даузин 2004:8). Елена Мещеркина, анализирайки биографичния подход, отбелязва, че „като сбор от социално значима информация той се явява отражение на определени исторически промени в социалния живот“ (Мещеркина 1994: 5). Чрез биографичния метод може да се опише развитието на определена личност, както и благодарение на него има възможност да се проследи жизненият път и трудовата биография.

Реконструирането на трудовото всекидневие е основната тема, към която съм насочвала биографичните разкази. Но заедно с трудовата биография, интервюираният често засяга и всички неща, които го вълнуват или са го вълнували в миналото. Повечето разкази се отличават със съпоставянето на настояще с минало и преобладават тези, при които изпъкват положителните оценки от миналото. Важно за респондентите е усещането, че разказвайки, имат възможност за свободен и непринуден разговор. Те поставяха акценти според своята преценка и придаваха значимост на определени събития.

Според Даузин биографичните методи и изследвания имат традиции и в изследванията на жените и пола (Даузин 2004:15). Подобна теза споделя и Красимира Даскалова, която заключава, че „устната история и биографичните изследвания“ са особено важни, защото дават допълнителни сведения за жените в случаи, в които няма достатъчно

архивни материали”¹. Тази теза допълва моето виждане, защото в запазената официална архивна част липсват детайли и информация за начина, по който са възприемани събитията, както и за личните преживявания на жените. Благодарение на методите на устната история се постигат по-задълбочени анализи и може да се проследи как обществените промени влияят на индивидуално, частно ниво. Може да се види как всяко голямо събитие или процес се отразява на всеки един в ежедневието.

Преглед на литературата

Научната литература, която оформя теоретична рамка на моята работа, обхваща публикациите на водещи изследователи, които изучават социализма. Към тях се отнасят текстове, които проблематизират основните понятия, свързани с темата на моята работа, като „социалистическо всекидневие“, „трудов свят“, „трудова култура“, както и изследванията за жените и отношения между половете.

Едно от централните понятия, с които работи българската етнографска наука през социалистическия период, е понятието „бит“. То е във връзка с изучаването на процесите на преобразуване на социалистическото общество. „Битът, отбелязва Ана Лулева, е „основно понятие, чрез което се изследват промените в начина на живот и културата, тъй като се приема, че именно преобразуването на бита е ключово за изграждането на новото социалистическо общество и култура” (Лулева 2000: 8). През седемдесетте и осемдесетте години на ХХ век освен промените в бита, етнографите изследват промените в празничността, семейството, ролята на жената. Също така обект на изследване са работническата класа, бригадирските

¹ <https://www.jenatadnes.com/hora/krasimira-daskalova-svetat-e-vse-oshte-majki/>

движения, партизанският бит и фолклор (Попов 2003:8). Актуални теми са работническата култура, миграцията от селото към града и те са разработват от етнографите в този период (Георгиева; Московска 1981; Средкова 1991). Според Милена Беновска-Събкова тези трудове не губят значението си на научни свидетелства за процесите, които протичат в периода на социализма (Беновска-Събкова 2001:16). Особено внимание се обръща на създаването на социалистическа празничност и изкореняването на досоциалистическата назадничава религиозност на българина (Брунбауер 2007:58).

Жената и семейството са обект на изследване във връзка с новите роли и функции на жените в селото и града. През седемдесетте години научните сътрудници продължават да обръщат особено внимание на жената, семейството и на труда, като се позовават основно на социологическите проучвания и използват количествени подходи. Различни са темите, които са поставени в научното поле за дебатиране, но центърът на изследване е жената. Голяма част от изследователите демонстрират силното влияние на марксистката идеология върху техните възгледи.²

След края на комунистическия режим изследванията на жените и половете имат нов тласък, като се прилага нова методология. Основни теми са равнопоставеността и отношенията между половете, социалното конструиране на пола (джендър), държавните политики към жените, история на феминизма и други. Изследват се образите на жените в пресата, прави се съпоставка между положението на работничките в ранните и по-късни периоди на социализма. Проучва се дейността на женските дружества и организации и тяхното развитие. Приносни изследвания към новите

² „Жената – майка, труженичка, общественичка”, Партиздат, София 1974.

полета на изследвания за жените имат Ана Лулева (2001, 2003, 2011,2021), Красимира Даскалова (1998;2006;2011), Жоржета Назърска (2006; 2021), Гергана Попова (2011;2016), Ралица Мухарска (1999), Вероника Димитрова (2011), Нурие Муратова (2011), Улф Брунбауер (2010), Кристен Годси (2011), Наталия Пушкарева (2003;2007), Елена Узенева (2003), Андреа Пето (2005) и др.

Теоретичните анализи на изследователите, които тематизират понятията всекидневие и всекидневна култура, стават актуални през 70-те и 80-те години на ХХ век в европейските и скандинавските страни (виж Беновска-Събкова 2001; Лулева 2011). Клаус Рот пише за всекидневието и всекидневната култура като обект на етнологията (Рот 1998). Милена Беновска-Събкова, анализирайки понятието всекидневна култура в своя труд обобщава, че вижданията за всекидневната култура имат, както допирни точки, така и съществени разлики с понятието „народна култура”. Ана Лулева отбелязва, че през 90-те години на ХХ в. в българската етнография е направен методологичен обрат. От наука за етническата специфика на традиционната народна култура тя се преориентира към изследвания на всекидневния живот в съвременността на прехода и в близкото минало на социализма, в които ключово е понятието „всекидневна култура“ (Лулева 2021:44). Според авторката централно място в парадигмата на всекидневната култура и всекидневния живот заема идеята за социално действие, която е свързана с отношенията между хората, основани на доверие или недоверие, с изразяване на субектността и идентичността.

Трудовата култура е част от всекидневната, защото именно трудът заема голяма част от всекидневието. Анализирайки трудовата култура, Иванка Петрова заключава, че под трудов свят обикновено се разбира областта на всекидневните действия, където се срещат

сферата на стопанските условия и дадености с тази на социалните отношения и културни изразни форми и практики (Петрова 2010:51). По примерите на работещите в ТК „Пирин“ – Благоевград могат да се установят всекидневните нагласи, практики, стратегии, които имат работещите спрямо ръководството и партийната номенклатура в предприятието. Архивните документи и наративите на респондентите дават възможност за изследване на различните аспекти от социалистическото всекидневие.

От деветдесетте години на миналия век насетне започва да се дискутира темата за паметта за социалистическото минало – тема, която е актуална и днес. Моето изследване също се основава на спомените и колективната памет, която се разкрива в автобиографичните разкази. Те позволяват да се разбере индивидуалната житейска ситуация на респондентите и как те са „живели социализма“. Етноложката перспектива позволява да се разглеждат процесите „отдолу“, от гледна точка на „обикновените хора“, а навлизането във всекидневната култура дава знание за частното, индивидуалното и субективното. Възможността за авторефлексия също има важно значение, защото повечето изследователи започват проучване, основавайки или съпоставяйки със собственото преживяно минало, което събужда определени спомени и чувства. Възможността на изследователите да имат личен опит и да изследват паметта на живелите през социализма, също е много важна част за реконструирането на социалистическото минало. В работата ми съм използвала изследванията за социализма и постсоциализма, направени от Милена Беновска-Събкова, Ана Лулева, Иванка Петрова, Радост Иванова, Петър Петров, Соня Средкова, Женья Пимпирева, Доротея Добрева и други етнологи. В своите публикации Милена Беновска-Събкова разглежда различни аспекти на социалистическото всекидневие - личните

социални мрежи, приятелските връзки, взаимоотношенията на работното място, клиентализма. В своя труд „Политически преход и всекидневна култура” (2001) тя анализира постсоциалистическия преход чрез понятието „всекидневна култура”, очертава промените в семейните форми и отношенията между половете и поколенията. Радост Иванова (Иванова 2006) също разглежда всекидневната култура на социализма и постсоциализма. Ана Лулева има изследвания на отношенията между половете и политиката към жените в периода на социализма, културата на паметта, принудителния труд, политиката на памет и отношението публично-частно в периода на социализма. Изследванията на Иванка Петрова имат важно теоретично значение за моята работа. Процесите на взаимозависимост на личния и професионалния живот са разгледани в нейния труд „Трудов свят и етнология“. Иванка Петрова разглежда предприятието като среда, в която се произвеждат също навици, отношения, власт, зараждат се страхове, оформят се възгледи и индивидуалности (Петрова 2010). Петър Петров има публикации, посветени на трудовата празничност в социалистическото всекидневие. Петър Петров и Доротея Добрева анализират всекидневната култура в социалистическото село, поставяйки в центъра на изследването колективизацията (Добрева, Петров 2021). За социалистическата празничност и дейността на домовете за социалистически бит и култура през 70-те и 80-те години на 20 век пише Женья Пимпирева. Петър Воденичаров (2004;2011), Ася Пашова (2011), Нурие Муратова (2012), Кристина Попова (2010), Милена Ангелова (2004; 2013) имат множество проучвания на социалистическото минало, направени въз основа на архивни източници. В своето изследване за функционирането на музея в съвременната култура Николай Папучиев разглежда динамиката на паметта за социализма (Папучиев 2019). Близкото минало

е обект на изследвания от културолозите Даниела Колева и Александър Кьосев (2017). Румен Даскалов (1998) и Иван Еленков (2018) също имат публикации, посветени на различните аспекти социалистическото всекидневие. Социоложките Петя Кабакчиева и Пепка Бояджиева (2019) публикуват изследване за профсъюзите в периода на социализма.

Сред чуждестранните етнологи и антрополози, работили върху теми от периода на социализма, се открояват Клаус Рот, Джералд Крийд, Улф Брунбауер, Карин Тейлър и Габриеле Волф.

В Първа глава разглеждам организацията на труда в ТК „Пирин“, както и мястото на ДСО „Булгартабак“ в българската тютюнева промишленост. Тютюневата промишленост в периода на социализма е сектор, който реализира високи печалби и интензивен износ за Съветския съюз, страните от СИВ и Западния свят. Както пише неговият дългогодишен директор, „Държавно стопанско обединение Булгартабак се нарежда на 6-8 място по производство на тютюн след Китай, САЩ, Бразилия, Индия, Турция. По производство на цигари е между девето и дванадесето място в света. По износ си оспорва първо място със САЩ“ (Ядков: 2003). Успехът на ДСО „Булгартабак“ се дължи на мениджмънта на държавното стопанско обединение. Димитър Ядков, който управлява обединението в продължение на 20 години, се отличава с предприемчивост и ръководи реорганизацията на тютюневия отрасъл.

Тютюнев комбинат „Пирин“ през XX век

Тютюнев комбинат „Пирин“ е част от ДСО „Булгартабак“. Благоевградският регион е традиционно свързан с тютюнопроизводството. През 1960 г. се създава

Държавно предприятие „Гютюнева промишленост – Благоевград“ и се взема решение за построяване на фабрика. Двадесет години по-късно следва строителството на нова цигарена фабрика, като се „планира при влизането ѝ в експлоатация да бъде най-модерната фабрика в системата на ДСО „Булгартабак“ (Ядков 2003). Новата цигарена фабрика започва действие през 1980 година.³ Официално е открита от генералния секретар на ЦК на БКП Тодор Живков през 1985 г. и отговаря на най-новите стандарти в отрасъла. През 80-те години може да се каже, че са постигнати най-големите производствени успехи на световно равнище от предприятието. През този период ТК „Пирин“ е значим фактор не само в рамките на страните от СИВ, но и с добри позиции на западния пазар. ТК „Пирин“ е едно от най-големите предприятия по времето на социализма в града и областта. Превръща се в емблема на успешно социалистическо предприятие и пример за политиката, в която е заложено свръхплановото производство.

Предпоставките и причините, които спомагат за високата производителност и успехите на ДСО „Булгартабак“ на чуждестранния пазар и респективно работата на ТК „Пирин“ могат да се очертаят по следния начин: усвояването на нови компютъризирани технологии и средствата за повишаване на производителността на труда: многократни обучителни и квалификационни курсове, специализации в чужбина, сътрудничество с американски, японски, немски и италиански фирми и работни партньорства, обмяна на опит с други предприятия в страната и чужбина.

³ ДА – Благоевград, ф. 372, оп. 7, а. е. 209, 1.

Организация на трудовото всекидневие от партийната

организация, според запазените архивни източници

В

тютюнев комбинат „Пирин“

Организацията на труда в ТК „Пирин“ в различните години от неговото развитие претърпява много промени заради увеличението на производството и желанието на ръководството да бъде намален значително ръчният труд. Управлението на ТК „Пирин“ се осъществява от административното, партийното и профсъюзното ръководство, но на практика Партийната организация към тютюневия комбинат има водеща роля, нейната работа основно е на идеологическо ниво, но също така ръководи, разпределя и организира работата в производството. От архивните протоколи на Партийната организация може да се заключи, че тя измества функциите на останалите органи.

За да подпомогне своята дейност, партийната организация учредява още структури – политизирани звена или т. нар. първични партийни организации, на които тя разчита, за да упражнява контрол сред работещите в предприятието. В тях са включени партийните членове, профсъюзните дейци, комсомолските отговорници и безпартийни, които са потенциален ресурс за разширяване социалната база на развитие, с чиято помощ да се изгради новият строй. Към ППО се създават няколко комисии, на които Партийното бюро възлага различни отговорности. Това са Комисия по народен контрол (КНК), Другарски съд, Помирителна комисия, Доброволен отряд (КАТ), Агитаторска група, Партийни групи без права и разбира се Профсъюзните организации, които са проводник на политиката на БКП. Всички тези допълнителни структури са зависими от решенията на партийното бюро и на партийната организация.

Трудовите постижения

Секционните майстори и инженерите се ползват с авторитет и доверие, заради отговорностите, които са им възложени, но и заради общуването им в процеса на работа с много от работниците. Партийното бюро оперативно им възлага не само производствени задачи, но и идеологическа работа (т. нар. партийни поръчения).

Често работещите се чувстват притиснати, защото трябва планът да бъде преизпълнен. От партийните отговорници се изисква постигането на най-високи резултати. Например, в един от протоколите на Първичната партийна организация е записано: „Паралелно с това не можем да бъдем доволни от постигнатото при младите комунисти – А. В., чието изпълнение е едва 100%, В. К. 101%, Д. Г. 98%. Трябва добре да се осъзнае необходимостта комунистът по изпълнение на личния си производствен план или бригада да даде и нещо повече, да се откроява от безпартийните и влияе със своя личен пример“⁴.

Стратегии за преодоляване на проблемите пред партийната организация

Често Партийното бюро е изправено пред обезпокояващи факти. Липсата на квалифицирана работна ръка, високият процент на хора, които напускат, честото прекъсване на работещите машини налагат бързи и ефективни решения. Практика е да се работи извънредно заради големите поръчки за износ. Промяната в заплащането и предложението за финансовите добавки към заплатите на работниците също са възможност за промяна в мотивацията за работа.

Заради огромния проблем с текучеството на работници, особено през седемдесетте години, Първичната

⁴ Пак там, оп. 5, а. е. 2.

партийна организация се опитва да ги задържи с придобивките, които широко се популяризират от професионалните съюзи: получаване на жителство след подписване на срочен договор с предприятието, обещания за включване в строителство (разрешаване на жилищната криза); придобиване на помощни финансови средства (взаимоспомагателната каса - ВСК); осигуряване на евтина или безплатна храна за определени групи работници; осигуряване на отдых за семействата на работниците; поддържане на здравен пункт; материална подкрепа при заболяване на работник, трудова злополука или смърт и др.

Разширяване състава на партийните звена в предприятието

Работата на Партийното бюро с комсомолска организация се оказва трудна задача, която непрекъснато трябва да търси нови форми за въздействие от страна на партийните структури. Често партийната организация се изправя пред безпомощност и невъзможност да активира комсомолците въпреки формата на задължителните си събития и прояви. Открито се говори, че „сред комсомолския състав цари апатия към мероприятията и задачи. Липсват им желание за работа и организираност”.

Завишаване на контрола върху производствената и идеологическата работа

Много често Партийното бюро се занимава с въпроси от производството. Архивните данни сочат, че са провеждани заседания и срещи, на които са разглеждани поведението и дисциплината на ръководители, секционни майстори, водачки на машини и т.н. Партийното бюро наблюдава, но и получава информация за състоянието на производството, за качеството на тютюна, разхода на суровини и материали и за всички събития, случващи се във всички части и структури на цигарената фабрика.

Партийната организация се опитва да влияе върху трудовия и личния живот на работещите. Всяко едно отсъствие или отклонение е осъдено и грубо критикувано.

Заводският партиен комитет е подпомаган в работата си от Агитаторска група. В нея са включени внимателно подбрани изявени партийни членове, ползващи се с особено доверие като началник цехове, всички административни ръководители, отговорните секционни майстори, партийните отговорници, профпредседателите и комсомолските деятели. „Агитаторският апарат трябва да използва всякакъв възможен непринуден или планиран открит или интимен контакт с човека и колектива”.⁵

Извънреден труд и текучество

Често разискван въпрос от ППО е полагането на извънреден труд, който се налага поради няколко причини, като основната е, че през този период са осъществени най-големите поръчки за износ на цигари към Съветския съюз, останалите социалистически страни и мащабния износ на цигари за „капиталистическия пазар“.

Как се постигат високи трудови резултати и какви са реалните трудности в цеховете за обработване и производство на тютюн и цигари, разказват респондентите и частично архивните протоколи. Разказите на жените пресъздават трудовото всекидневие чрез опита и през погледа на преживяно от тях. В архивните протоколи от заседанията на партийната организация през седемдесетте години се говори за много слабости в тютюневия комбинат.

Проблеми произтичат от огромното текучество на хора, от нискоквалифицираната работна ръка, от слабо образованите работници, които масово навлизат в производството вследствие на засилената урбанизация и притока на хора от селата към градовете. В проверките,

⁵ Пак там, оп. 6, а.е.1, 116.

които се извършват от ръководството и партийния апарат, се констатира множество отсъствия на работниците, самоотлъчки, закъснения, трудови злополуки. Отбелязва се, че трудно се привличат младите хора.

Въпреки целенасочената политика на ръководството и партийните структури в ТК „Пирин“ да задържат работниците, процесът на текучество не може да бъде спрял. От разказите на респондентите става ясно, че заплащането е ниско в сравнение с останалите предприятия. Уморителната физическата работа, продължителният ръчен труд не са благоприятстващи фактори за трайно оставане на тютюноработниците в предприятието, особено през седемдесетте години. Дори и социалната политика на предприятието, придобивките, отпускането на финансови стимули при реализирането на поръчки, не могат да спрат текучеството на работна ръка.

Трудовото всекидневие на работниците, организирано от Професионалния съюз в ТК „Пирин“-Благоевград

Управлението на тютюневия комбинат е подчинено на решенията на Партийната организация и нейните помощни структури за засилване на контрола и идеологическата работа. Партийната, Профсъюзната и Комсомолската организации са тези основни структури, които трябва да въздействат идеологически върху работниците и служителите. Посредством тези звена се налагат изисквания за изпълнението на високи производствени резултати. В архивните документи – отчети и доклади, се говори, че изпълнението на нормите е „ежедневна борба“, че има нужда от напредък на „трудовия фронт“.

ППО отдава голямо значение на пропагандистите – точно те са тази идеологическа нишка, която трябва да

осъществи подкрепата в осъществяването на нейните цели и задачи.

На профсъюзите се делегира правото да влияят върху ежедневието на работниците, при това не само за постигането на трудови резултати, но и за формиране на определени възгледи, препоръчване на определена литература, формиране на патриотично съзнание, отстояване на определени идеали и комунистическо възпитание. Всичко това трябва да заздравя властта на еднопартийния режим.

Социалистически ритуали и празничност

„С налагането на социализма в България започват и опитите за изграждане на нова празнично-обредна система, тъй като заварените празници стават несъвместими с комунистическата идеология и не отговарят на потребностите на новата власт”, отбелязва Жения Пимпирева (Пимпирева 2003:231). Разработването и въвеждането на социалистическите трудови празници е предхождано от промяна на официалната идеология и отхвърляне на предишния начин на живот в България. Новата празничност е трябвало да завладее цялата страна и да формира социалистическия човек. В своите разработки изследователите на социалистическата трудова празничност са на мнение, че чрез промяната на политическата и икономическата система в България се поставя началото на претенциите и стремежите на управляващия държавно-социалистически елит за налагане на тотален контрол върху всички сфери на обществения живот. Анализирайки празничността в социалистическото предприятие, Иванка Петрова отбелязва, че с помощта на културния контрол в социалистическите страни се цели да бъдат създадени такива културни форми сред хората, обединени в трудови колективи, които в крайна сметка да ги насочват към реализиране и изпълнение на поставените „отгоре”

икономически планови задачи. Именно културният контрол е един от начините за проникването на нови идеи във всекидневието (Петрова 2003: 237). Специално място в трудовото всекидневие се отделя за устройването и създаването на социалистически празници.

Профсъюзна жилищна политика

За привличането на работници и служители в предприятието е от важно значение да бъде разрешен жилищният въпрос на работещите, които идват от други места. Осигуряването на жилище е стратегия за привличане на работниците и служителите на работа в ТК „Пирин“. Предприятието се опитва да разреши недостига или липсата на жилища, като първоначално наемът е заплащан от комбината. Работниците прибегват до различни стратегии за сдобиване с мечтаното жилище. Често това става с „връзки“ или по „втория начин“ – стратегии, които се прилагат във всекидневието за сдобиване с дефицитни стоки. Или, както пише Джералд Крийд, гражданите стават достатъчно находчиви, за да опитомят социалистическата система (Крийд 2005). Започва изграждането на панелните блокове, които според Иван Николов, имат единствено предимство, че се изграждат в бързи темпове и имат бързи срокове на предаване (Николов: 2003, 113-119).

Спорт и художествена самодейност в предприятието

Властите отделят специално внимание на спортните занимания на трудещите се. Решение за масовизиране на спорта и повишаване на спортното майсторство сред работниците в социалистическа България е взето централно от Политбюро на ЦК на БКП през ноември 1969 г. Така в много предприятия в България бива въведена масова спортна дейност, спортни клубове и занимания. Към профорганизацията в ТК „Пирин“ се изгражда съвет по

физкултура, спорт и туризъм, открит е физкултурен салон⁶, който разполага със спортни съоръжения. Интервюираните си спомнят, че самите те или техни близки колеги са участвали в спортни състезания по футбол, лека атлетика и автомобилизъм за мъже. Тази дейност се насърчава от профсъюзите и ДКМС.

Здравеопазване, хранене и хигиена в трудовото ежедневие на работниците

С промяната на икономическите и обществените условия в страната се променя и храненето на населението. Социалистическата държава се опитва да изгради редица обществени услуги, които да облекчат задълженията на домакинята за изхранване и задоволяването с храни на семейството. Още при откриването на цигарената фабрика започва работа и стол за работещите. Спомените на информаторите изразяват одобрително единомислие по отношение на предлаганата храна в стола на тютюневия комбинат. Осигурената топла и с ниски цени храна е фактор, който и до сега се обсъжда като водещо преимущество на държавния строй през социализма.

Работниците могат да се възползват и от здравните услуги в работническа поликлиника, която обслужва няколко предприятия.⁷ Макар и да се подобряват условията за работа в ТК „Пирин“, остават рискове за здравето на работниците. Работниците са изложени на различни вредни влияния, които съпътстват обработката на тютюна, като прах, шум, изкуствена светлина. Работата с материали за машините също е част от вредите, които се нанасят на човешкия организъм: прах, лепила, недобре проветрени пространства, както и слаби вентилационни системи. Повечето респонденти споделяха, че част от

⁶ ДА – Благоевград, ф. 372, оп. 5, а. е. 59, 19.

⁷ ДА – Благоевград, ф. 372, 7, а. е. 224, 52.

хората са напуснали заради здравословни проблеми, свързани с дихателната система, алергии, кожни или очни заболявания.

Културни аспекти в трудовото всекидневие.

Библиотеката като място за идеологическа пропаганда

Важна структура за осъществяването на културната политика в ТК „Пирин“ представлява библиотечният център. Често в библиотеката се организират и провеждат четения на откъси от книги, разкази за съветски герои, срещи със съветски другари, викторини. Освен това там се насочва интересът на работниците към определена литература и подбор на теми. За жените работнички се организират групови посещения на концерти, спектакли, както и театрални посещения в столицата. Известно е, че постигането на масово контролирано четене е една от целите в културната политика през този период. За тази цел, освен мрежата от читалища и библиотеки, се създават и библиотеки към предприятията и библиотеката към ТК „Пирин“ отговаря на тази цел.

Във Втора глава разглеждам трудовото всекидневие на жените в ТК „Пирин“ – Благоевград. В началото на тази глава правя кратък преглед на образа на жената в периода на социализма. През втората половина на ХХ век положението на жените динамично се променя в резултат на промените в обществените, икономически и социални условия, които водят до формирането на т.нар. „социалистически начин на живот“. След завземането на политическата власт от правителството на ОФ се предприемат действия за включване на жените в обществения живот и най-вече като работна сила. Един от въпросите, който разглеждам, е как се решават въпросите за трудовата равнопоставеност между мъжа и жената и дали

властта разглежда жените единствено като трудов капитал и ресурс.

Изследователите, които описват мястото на жената в социалистическото общество, поставят различни въпроси в изследванията си. Официалната научна литература през социалистическия период се базира предимно на социологически проучвания, които следва да представят едно прогресивно развитие на жените като част от прогресивната пролетарска класа. Изследванията поставят акцент върху ролите на жените и мястото им, от една страна, в платения труд, а от друга - в семейните и социалните отношения (Самарджиева 1974, Ошавкова 1974, Зарчева 1974, Кюранов 1987). Масовизирането на женския труд е свързано с икономическата политика на социалистическата държава и нуждата от работна ръка. Тази политика се мотивира идеологически от марксистко-ленинската теория и е в синхрон с политиката към жените в СССР.

Усилията на държавата да индустриализира градовете създават редица предпоставки за възникването на нови идентичности на жените. Повишеното трудово участие довежда до промяна на създадените традиционни стереотипи. Тази теза се потвърждава както от научните изследвания по времето на социализма, така и от съвременните анализи, които проучват същия период (Лулева 2003; Брунбауер 2001; Кръстева-Благоева 2003). Официалната политика, която налага комунистическата власт, предвижда масово включване на жените в общественото производство - в промишлеността и в кооперираното селско стопанство. В социологическите проучвания се посочва, че идеалното социалистическо семейство е това, в което и двамата съпрузи са включени в обществения труд; в което общественно-политическата активност на съпрузите укрепва неговите устои (Кюранов 1987:332).

Както показват редица изследвания, през 70-те и 80-те години, в отговор на тенденцията за намаляване на раждаемостта, отново се издига като важна ролята на жената-майка (Минков 1974; Матова 1974). Наред с това, продължава пропагандата, че жените са „освободени“ в новия социалистически строй. Тази политика се тълкува от изследователите като опит да бъде заменена властта на домашния патриарх с подчинението им на държавата-патриарх „Жените трябва да бъдат освободени от патриархалния авторитет на мъжете им, за да може да им бъде наложен авторитетът на държавата и партията“, отбелязва (Брунбауер 2001:45).

Навлизането на жените в професии, които се появяват в резултат на социалистическата индустриализация или до скоро са смятани само за мъжки, се представя в медиите като израз на постигнатото равноправие. Развива се дискурсът за „силната жена“, „мъжкото момиче“, което работи рамо до рамо с мъжа. Още в социалистическия период изследователите отбелязват тази промяна, например Виолета Самарджиева пише, че смятаните и означаваните различия между „мъжки“ и „женски“ професии и отрасли намаляват значително. Започва трудова реализация на жените в „мъжките професии“ (Самарджиева 1974). Ана Лулева в свое изследване отбелязва, че на практика социалистическото равенство в труда (което е една идеологема), третирането на жените еднакво с мъжете като работна сила (единствено значимата величина), ги маскулинизира – признава тяхната ценност, доколкото са като мъжете (герои на социалистическия труд, ударнички, многомашиннички) (Лулева 2003).

Научно-техническата **революция** **и**
социалистическата
жена

Научно-техническата революция (НТР) е част от социалистическата модернизация. Тя е необходима за издигане прогреса на човека и за облекчаване на неговия труд. Осъществяването на НТР като необходим етап за постигане на просперитет в социалистическото общество е често обсъждана тема на партийни заседания, пленуми и конгреси (виж Събкова-Беновска 2009). В дискурса за научно-техническия прогрес като постоянна тема присъства тази за овладяването, подчиняването на машините от човека. Машините имат изключителна ценност в развитието на социалистическото общество. Идеите за разработване на нова техника, машини и технологии са постоянно на дневен ред в партийните заседания, а въвеждането на рационализациите и оптимизиране на производствения процес се въвеждат допълнително заплащане, премии и награди.

Жените и тютюнът

Жените са заети в тютюнопроизводството още преди Втората световна война. Производството и обработката на тютюн продължава и след 1944 г. в Югозападна България в села, където отглеждането на тютюн е единствената възможност за препитание на много семейства. Историята за тютюна се превръща в история за живота. Всички членове на семейството участват в отглеждането, обработването, беритбата, сушенето и низането на тютюна. Тютюнът е основен поминък, от който се очаква да бъдат осигурени средства за семейните нужди. Всекидневното на жените изцяло е подчинено на работата по отглеждане и обработване на тютюна. Освен жените, в работата са включени и останалите членове на семейството – обикновено децата.

Включването на жените в платения труд води до промени в начина им на живот. Може да се твърди, че работничките и служителките в цигарената фабрика стават

част от един друг, нов трудов свят. От идването и преместването на много млади хора и семейства от селата в града те се сблъскват с различен тип на общуване, който по нищо не напомня затворения живот в селата. Нуждата да се социализират и необходимостта от родовото събиране и общуване прераства в близка връзка между колеги и колежки в предприятията, които работят или може да се каже, че трудовата им заетост формира не само професионалния, но и личния живот на работничките. Жените използват както празничните дни така и делниците, за да могат да споделят свои проблеми, да поставят въпроси, които ги вълнуват, да се допитат за съвети с колежките си. В ежедневието се изгражда много често близки приятелски връзки между жените, които работят заедно. Тези сближавания се проявяват не само на работното място, но и извън него – в празничните моменти на семейството или при решаване на важни въпроси. Разказите на жените създават впечатлението, че в резултат от работата им във фабриката се е разширил кръгът на приятелите им и хората, с които те са общували, и това е за сметка на излизането им от роднинския кръг, останал на село. Работата е този обединяващ фактор, който сплотява работничките в постигането на общата им цел – определени професионални резултати. В спомените на респондентките се вижда, че на ежедневно ниво няма никакъв конфликт или спор на етническа основа. Значение има само производството и резултатът от свършената работа. Често се случва колеги в добри взаимоотношения да си оказват трудова взаимопомощ извън работното място. Например на вилата, т.е. когато има нужда от допълнителна „работна ръка“, човек вече разчита и на колегите си (които са извън кръга на роднините).

Свободното време също най-често е споделяно с колежките. Повечето от интервюираните жени бяха запазили добрите си отношения повече от двадесет или

тридесет години и се смятаха за добри приятелки. Познаваха добре семействата си, ходят заедно на екскурзии, летуват заедно или се виждат да изпият по чаша кафе и чай.

Жените са заети във всички фази на производството в цигарената фабрика и на малко на брой ръководни длъжности. Работата им е физическа и изморителна. Работният им график е на две или три смени (през различни периоди от работата на предприятието). Работничките са на различна възраст и повечето от тях имат основно и средно образование. Характерно е, че в салоните за манипулация, за обработка и за сортиране на тютюна работят предимно по-възрастните жени, които имат дългогодишен опит и стажът им е помогнал за усвояването на необходимите умения за работа. Обработването и сортирането на тютюна извършват по-възрастни работнички, докато в опаковъчните цехове за цигари работят по-младите.

Разделението на труда в предприятието е подчертано: в производството във всички цехове работят предимно жени. В Манипулационния отдел се сортират тютюневите листа, работничките следва да познават класите тютюн, да следят за качествените показатели на тютюна, да работят с материалите и да познават технологичните процеси за обработване, както и технологично да владеят всички процеси преди манипулация - сушене, опаковане, рязане. В останалите цехове те изпълняват функциите на водачки на машини, на събирачки, на ОТК, за тази цел е необходимо да познават критериите за стандарти на цигарите. Да са усвоили технологичните характеристики на машините, на които работят както и да управляват процесите за производство на цигари. Производството е много специфично, със закупуването на нов клас машини се изискват и определени знания. В цеховете, в които се извършват замервания за запрашеност, влажност, ферментация, сушене и др., има нужда от обучени и

подготвени кадри, за тази цел те преминават през множество курсове.

Мъжете заемат длъжностите на инженери, технолози в производството и майстори на машини (сред тях има и жени, но в значително по-малък процент), мъжете имат задължението да познават устройството и функциите на машините, по-голяма част от които са доставени от чужбина.

Както в други предприятия, така и в тютюневия комбинат, основополагащ е съветският модел за наставничество. Първоначално за наставнички се определят най-дългогодишните и опитни работнички. Постепенно обучението се разраства и започва да се провежда в обучителни програми за няколко месеца. С това ръководството смята, че ще повиши производствените резултати и качеството на работата.

От протоколите на партийните заседания в началото на 70-те години става ясно, че само жените присъстват на лекциите от политическата учебна година. Пропагандистите признават, че често жените не се интересуват от идеологическите и партийни въпроси и затова те се опитват да разнообразят лекциите с въпроси от ежедневието, семейството или други. Профорганизацията в ТК „Пирин“ се състои от профсъюзни комитети и групи във всеки цех и производствена смяна. Работничките са най-изпълнителни в трудовите си задачи, затова те са включени и в други допълнителни дейности, свързани с политическата агитация. Ръководството създава отделни организации и звена, с които се надява да увеличи своето влияние и контрол. Такива са всички помощни структури, включително и професионалните съюзи. Българските социоложки П. Кабакчиева и П. Бояджиева, които са изследвали професионалните съюзи, заключават, че основната цел при създаването на такъв тип структура не е защитата на социалните проблеми на работниците, а

привличането на трудещите в изпълнението на задачи, които следват партийните решения. „Ако се върнем към метафорите, които характеризират ролята и функциите на профсъюзите през комунистическия режим, то ни се струва, че можем да кажем, че Българската комунистическа партия успява да превърне професионалните съюзи в своето онова нещо – организация, която постепенно се изпразва от съдържание и загубва синдикалната си същност” (Кабакчиева, Бояджиева 2019 : 340).

За посещението на лекциите от Политическата учебна година основно се разчита на жените, които са по-голямата част от работещите в комбината. В архивите се споменава за жени, които въпреки уморителния почти девет часов работен ден идват и посещават лекциите от ПУГ. Тази масовост, която е „победила“ умората, говори по-скоро за задължителната форма на провежданите часове. Жените са тези, на които се разчита за профсъюзната и партийна дейност. Най-често награждавани със социалистически отличия са жените заради тяхната изпълнителност. Обикновено по-опитните от тях са определяни за наставнички, за да могат да обучават новодошлите при сортирането на тютюневите листа или на машините и лентите за производство. Партийното бюро не отделя много внимание на нуждите на работничките, което е в дисонанс с официалната политическа линия на социалистическата власт за издигане на образа на жената-труженичка. В повечето разкази значението на профсъюзните комисии се оценява като положително, заради социалните придобивки, от които имат право да се възползват работничките и техните семейства. По профсъюзна линия те получават карти за почивка през лятото или зимния сезон в построените бази за отдых от предприятието в близка планинска местност до гр. Благоевград, както и на Черноморието. Често от предприятието организират екскурзии в градове, в които се развива тютюнева

промишленост за „обмяна на опит“ между работниците; работещите също получават награди по повод чествания на годишнини и социалистически ритуали и др. Също така всички допълнителни материални стимули, които получават са важен фактор за ангажирането на работниците в трудовото ежедневие, особено, когато извънредният труд се е заплащал.

Свидетелствата за трудовото всекидневие на жените в ТК „Пирин“ потвърждават тезата, че в годините на социализма жените страдат от „двойно бреме“ (Лулева 2003:155-175; виж също Брунбауер 2007: 377-547) на пълната трудова заетост с допълнителни часове труд и ангажираност извън работно време с масови мероприятия и наред с това - нелек домакински труд и работа в домашното стопанство.

Заключение

Моето изследване имаше за цел да проучи трудовото всекидневие на жените по примера на работилите в ТК „Пирин“, Благоевград през 70-те и 80-те години. Това определи и основният изследователски въпрос, а именно: как включването в платения труд и работа в предприятието променя начина на живот на работничките. Затова разгледах организацията на труда в ТК „Пирин“, описах управлението на трудовия процес, средствата и механизмите за постигане на контрол и дисциплина на работниците. Задачите, които си поставих, бяха, от една страна да разгледам начините за налагане на идеологическите модели от официалната власт и отношението към работниците, а от друга страна реакциите и поведението на трудещите се.

За разрешаването на тези задачи използвах основно архивни документи на ТК „Пирин“, които се съхраняват в Държавен архив - гр. Благоевград, материали от Регионален

исторически музей - Благоевград и биографични интервюта с жени и мъже, които са работили в предприятието през 70-те и 80-те години. Тези източници ми помогнаха да реконструирам трудовото всекидневие на работниците в ТК „Пирин“. Архивните източници дадоха информация за организацията на труда и органите на управление, както и за трудовата култура в предприятието.

В Първа глава показвах идеологическата рамка на трудовото всекидневие и по-точно как чрез труда държавно-партийният апарат е налагал идеологически контрол и изисквания за преизпълнение на плановото производство и участието на работниците в различни по форма трудови инициативи и съревнования. Как се реализира този контрол и каква е била трудовата дисциплина разбираме, както от архивните извори, така и от разказите на респондентите. Партийното ръководство в предприятието изгражда допълнителни структури, които да поддържат идеологически в трудовите условия съзнанието на работниците. С примерите, които посочих, исках да онагледя повсеместното влияние на социалистическата пропаганда. Един от многото примери е използването на най-авторитетните фигури за влиянието върху останалите работници. Така партийното ръководство налага пълна трудова мобилизация за изпълнение на поръчките. Допълнителните структури имат същите функции – да направляват, обединяват и да насърчават социалистическите работници за трудови подвизи. Тъй като професионалните съюзи са част от трудовия свят, те имат възможност да оказват влияние директно върху работещите. В архивите се виждат начините, по които въздействат - от производствения цех, производствено-учебния център до библиотеката като място за идеологическа пропаганда. Макар и наротивите на респондентите да са преобладаващо одобрителни за социалните придобивки и възможности, които получават, това се случва за сметка на ниското

заплащане особено през седемдесетте години, където се оказва, че трайно работят социалистическите внушения и клишета за социалистически морал и трудова справедливост.

С подпомагащите структури на профсъюзите и комсомола идеологическата схватка не може да бъде избегната. Партийните звена в предприятието освен в трудовата среда обземат и личното пространство, семейната среда и свободното време на работещите. От протоколите се изясниха стратегиите и практиките на политическата власт върху работника. Поставя се началото на социалистическата празничност, която има задачата да сплотява трудовите колективи и да балансира напрегнатото ежедневие. Тенденцията за преобразуване на бита към социалистически и скъсването с нездравите религиозни вярвания е също част от политиката на БКП. Затова новосъздадените празници трябва да се внедрят в социалистическото всекидневие и да затвърждават социалистическия начин на живот. Потвърди се тезата на Кабакчиева, Бояджиева (2019), че тези структури се превръщат в своеобразно продължение на комунистическата партия и се обезличават като синдикална организация.

В съчетание с архивните източници биографичните интервюта разкриха отношението на работниците и служителите към професията им, към условията на труд, социалните услуги, които е предоставяло предприятието. От интервютата стана ясно, че спомените са още живи и присъстват в комуникативната памет на респондентите. При повечето респонденти спомнянето на работата в предприятието беше носталгично, защото това е началото на трудовата им биография, част от младостта и реализирането на значими за тях събития като сключване на брак, например.

Спомените на работилите в предприятието отразяваха трудовото всекидневие от тяхната субективна

гледна точка. В разказите присъства и отношението им към промените, най-често свързани със загуба на работното място, съкращения и ликвидиране на производството. Интервютата дадоха възможност да се очертаят контурите на един трудов свят, който се споделя от респондентите. В този смисъл те представят една колективна памет за труда в ТК „Пирин“. Като общи места в наративите се явяват следните теми: - трудностите при изпълнение на задачите и извънредния труд сплотяват респондентите; - мотивите за започване на работа: при една значителна част от работниците това е желанието за промяна на местоживеенето, желанието да напуснат селото и да живеят в града.

Напускането на селото и преместването в града при повечето респонденти се оказа основен мотив за започване на работа. Те се чувстваха удовлетворени, че са направили този избор поради няколко причини: получаването на жителство и закупуването на апартамент; купуването на семеен автомобил - все белези на градски начин на живот; социалните услуги, на първо място отглеждането на децата в ясли и детски градини; възможността да получат по-добро образование в училища и университети. За всички респонденти работата в ТК „Пирин“ е била тежка, уморителна и свързана с физическо натоварване. Почивните дни също са били ангажирани с допълнителен и „доброволен труд“. Заплащането е било ниско особено през седемдесетте години, но трудовите перспективи пред тях не са били много по-различни. Идеологическата работа не е било възможно да се избегне, защото работниците са били обвързани изцяло в трудовото си ежедневие със структурите на ДКМС или с профсъюзите. Много често жените са жертвали свободното си време за провеждане на партийни заседания или попълване на документация. Тези впечатления потвърждават тезата за огромната натовареност на жените с платения труд, домакинството и

участие в мероприятията на обществени и партийни организации. От интервютата всъщност можем да заключим, че партийните решения и политиките към жените не решават проблемите им. Идеологията за равнопоставеност, за семеен колектив, за освобождаване на жената от много задължения остава само декларативна – в протоколи и доклади на комунистическата партия.

Промяната е свързана с установяването на нови социални контакти, разширяване на приятелския кръг, който най-често се състои от колеги по месторабота на съпрузите, наред с поддържане на отношения със селото и отглеждане на тютюн като допълнителна задача. Всички интервюирани си спомнят с носталгия за труда в цигарената фабрика като епизод от един по-добър живот, за разлика от настоящия. Те подчертаваха усещането си за сигурност, което са имали като работещи във фабриката. Според тях макар и с малкото заплащане, е имало възможност да си набавят необходимите продоволствени стоки, ако не закупени, то произведени в домашните стопанства, за които са полагали грижи по време на почивните дни и отпуските. Също така убедеността, че са равни с другите техни познати, близки и колегите им е давало самочувствие и чувство за постигнат успех.

Интервюта говорят за това, че в съзнанието на работниците трайно е залегнала идеологемата за социалистическия труд като „дълг“. Наред с това обаче личи огромното значение на професията и труда за индивидуалната и колективна идентичност на работниците и служителите в ТК „Пирин“. За това говори фактът, че много от тях споделят за трудните условия на работа, но въпреки това не напускат фабриката. Това отношение към труда се запазва и след края на държавния социализъм.

По отношение на празничната култура, като част от всекидневната, беше приятно спомнянето на респондентите, но някак изтласкано назад. Основното, върху което

акцентираща, беше тежката работа и извънредния труд. Въпреки приятните спомени на работничките за празничността, тя отстъпваше място на труда. Това, което прави силно впечатление, е подчертаването на особеното място на предприятието в българската тютюнева промишленост, внедряването на високи технологии, които да осигурят високо качество на продукцията, за да отговаря на условията на „западния свят”. Тук следва да посочим, че предприятието не може напълно да се причисли към модела на повечето социалистически предприятия, заради редица специфики, които са в резултат на сътрудничеството и работата на предприятието с много западни фирми. Наложеният модел на организация и работа е следвало да спомогне за утвърждаването на предприятието като еталон. Изводът е, че целта е да се създаде модернизирано предприятие, което да е образец на социалистическата производителност и труд, и конкурентноспособно с водещите западни производители на цигари.

Във втора глава се опитам да очертая официалния дискурс за мястото и ролята на жените в социалистическото общество и на този фон да опиша труда на жените, заети в тютюневата промишленост. Задачите, които си поставих, бяха да разгледам спецификата на труда на тютюнорботничките от една страна в производството, а от друга, да очертая промените, които настъпват вследствие на включването им в платения труд със съчетаването на семейните отговорности. Не само трудовата дейност се променя при повечето респондентки, променя се и начинът им на живот. Разпределението и организацията на труда в предприятието е предпоставено от функциите, които изпълняват жените или мъжете, тази е причината за някои специфично женски или мъжки длъжности във фабриката.

Примерът на тютюневия комбинат „Пирин” допълва мозайката на трудовото социалистическо всекидневие. За това колко важно място трудът е имал в живота на

респондентите говори и фактът, че приятелските отношение, които са създадени на работното място, се запазват и след напускане на фабриката. Тези контакти („връзки“) се използват за взаимно подпомагане в търсенето на работа след закриването на комбината. Една част от работниците са имали възможност след закриването на цигарената фабрика да работят в цигарени фабрики извън България, което е допринесло за трайното установяване на приятелски връзки и сплотеност между тези колеги. Но този епизод от трудовата биография на моите респонденти ще бъде предмет на бъдещо изследване, в което ще се разгледа въпросът как трудовата култура, която те са усвоили в ТК „Пирин“ и стратегиите за преодоляване на трудности се пренасят в нови условия, в нова среда.

ЦИТИРАНА БИБЛИОГРАФИЯ В АВТОРЕФЕРАТА

Беновска-Събкова, Милена 2001: Политически преход и всекидневна култура. София, Академично издателство „Професор Марин Дринов”.

Благодеева-Кръстева, Евгения 2003: Образите на българката в епохата на социализма. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 182-190.

Брунбауер, Улф 2001: Социалистически семейства в България: Между идеология и практика. Един изследователски проект. – В: Българска етнология, кн. 2, 40-62.

Брунбауер, Улф 2010: Социалистическият начин на живот. Идеология, общество, семейство и политика в България (1944-1989). Издателство „Елиас Канети”, Русе.

Воденичаров, Петър 2004: България през 70-те години – национализъм, модернизация, еманципация? Критически дискурсен анализ на тоталитарните политики на паметта. – В: Балканистичен форум, кн. 1-2-3, 104-119.

Воденичаров, Петър 2011: Маргинализация на жените в „Дружествата на бойците против фашизма” през 40-те и 50-те години на XX век – старият патриархализъм в новата антифашистка реторика. – В: Даскалова, Красимира, Татяна Кметова (съст.). Пол и преход: 1938-1958, Център за изследвания и политики за жените, София, 235-242.

Георгиева, Иваничка; Московска, Детелина 1981: Жената в съвременното българско село. БАН, София.

Годси, Кристен 2011: Жените в червено: Комитетът на движението на българските жени и развитието на прогресивните женски движения в Африка и Азия, 1980-1985 г. – В: Даскалова, Красимира; Татяна Кметова (съст.). Пол и преход: 1938-1958, Център за изследване на жените, София, 256-275.

Даскалова, Красимира 1998: От сянката на историята: Жените в българското общество и култура 1840-1940. Сборник от текстове. Дом на науките за човека и обществото, София.

Даскалова, Красимира; Назърска Жоржета 2006: Женско движение и феминизми в България (средата на XIX – средата на XX век). Издателство ИК „Полис”, София.

Даузин, Бетина 2004: Биографичното изследване. Теоретични перспективи и методологички концепции за едно реконструктивно изследване на половете. – В: Български фолклор, кн. 4, 8-29.

Добрева, Доротея 2003: Да построиш собствен дом. За употребите на социалните мрежи в социалистическото село. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 63-75.

Даскалова, Красимира 2011: Държавният феминизъм на държавния социализъм: contradiction in terminis! - В: Даскалова, Красимира; Татяна Кметова (съст.). Пол и преход: 1938-1958, Център за изследване на жените, София, 330-338.

Зарчева, Лиляна 1974: Социалното развитие на жената в трудовия колектив. – В: Жената – майка, труженичка, общественичка. Издателство на БКП, София, 67-101.

Иванова, Радост 2006: Култура на нашето всекидневие. Издателство „Фабер”, Велико Търново.

Колева, Даниела; Късов, Александър 2017: Трудният разказ. Издателство „Сиела”, София.

Кабакчиева, Петя 2013: Българският комунизъм в индивидуалната и в институционалната памет. В: Груев, Михаил; Диана Мишкова (съст.). Българският комунизъм (Дебати и интерпретации), Център за академични изследвания, София.

Кабакчиева, Петя; Бояджиева Петя 2019: (Не) Възможният синдикализъм. Строители и учители през комунизма, Институт за изследване на близкото минало, Издателство „Сиела”, София.

Крийд, Джералд 2007: Опитомяване на революцията, Издателство „Апострофи”, София.

Кюранов, Чавдар 1987: Днешното българско семейство, Издателство наука и изкуство, София.

Лулева, Ана 2003: Женският въпрос в социалистическа България – идеология, политика, реалност. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 155-174.

Лулева, Ана 2005: Джендър – идеологии и преход. В търсене на нормалността. – В: Иванова, Радост (съст.). Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период. Третата българо-сръбска научна конференция. София, 108-116.

Лулева, Ана 2008: Неформален труд и равенство между половете в постсоциалистическото българско общество. – В: Българска етнология, 2, 53-65.

Лулева, Ана 2008: Но бяхме млади, та не го чувствахме това толкоз. Тематизиране на младостта в автобиографичните разкази. – В: Костов, Александър; Добринка Парушева; Румяна Прешленова (съст.). И настъпи време за промяна. Образование и възпитание в България XIX- XX век. Институт по балканистика, София, 186-203.

Лулева, Ана 2012: Етнография / Етнология на съвременността: четиредесет години по-късно. – В: Лулева, Ана; А. Васева; И. Петрова, П. Христов (съст.). Етнологията в България: история, методи, проблеми. Академично издателство „Професор Марин Дринов”, София, 6-17.

Лулева, Ана 2013: Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност. Предговор. Ана Лулева (съст. и редактор), София.

Лулева, Ана 2013: Работа на паметта за социализма. Локални репрезентации на националното. – В: Лулева, Ана (съст. и редактор). Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност, София, 15-41.

Лулева, Ана 2021: Култура на (не) доверието в България. Антропологични перспективи. Издателска къща „Гутенберг“, София.

Мельов, Антон; Тасев, Славчо; Ангелов, Веселин 1982: Тютюнев комбинат „Пирин“- Благоевград, Издателство „Никола Кальпчиев“, Благоевград.

Минков, Минко 1974: Влияние на социално-икономическите фактори върху развитието на раждаемостта на населението на НР България. – В: Жената – майка, труженичка, общественичка. Издателство на БКП, София, 327-356.

Муратова, Нурие 2011: Политики на социалистическата власт в България през 50-те и 60-те години на ХХ век. – В: Ивайло Знеполски (съст.). Да познаем комунизма. Институт за изследване на близкото минало, Издателство „Сиела“, София, 319-370.

Назърска, Жоржета 2011: Жените в наградната система на България (30-те – 50-те години на ХХ век). - В: Даскалова, Красимира; Татьяна Кметова (съст.). – В: Пол и преход: 1938-1958, Център за изследвания и политики на жените, София, 311-329.

Ошавкова, Вера 1974: Социалистически проблеми на жената работничка. – В: Жената – майка, труженичка, общественичка. София, Издателство на БКП, 102-124.

Папучиев, Николай 2019: Музеят – възможен и невъзможен. Предизвикателства на масовата култура, стратегии на пазара и носталгично помнене на миналото. Издателство „Кралица Маб“, София.

Петров, Петър 2003: Социалистическите трудови празници и ритуали – концепция и потребление. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 133-149.

Петрова, Иванка 2003: Етнологичен анализ на празничността в социалистическото предприятие. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии.

Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 237-248.

Петрова, Иванка 2010: Трудов свят и етнология, ИЕФЕМ –БАН, София.

Пешева, Райна 1959: Религиозните възгледи и жената. Библиотека за жената. Издателство на националния съвет на Отечествения фронт, София.

Пешева, Райна 1963: Да създадем нови битови традиции. Библиотека за жената. Издателство на националния съвет на Отечествения фронт, София.

Пимпирева, Жения 2003: Домовете за социалистически бит и култура и българските празници. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 231-236.

Попов, Рачко 2003: Етнографските изследвания през социализма. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура. Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 7-13.

Попова, Гергана 2016: Физкултурата и масовият спорт в комунистическата машина за производство на дисциплинирани тела. – В: Колева, Даниела (съст. и редакция), Тялото при социализма. Режим и репрезентации, Издателство „Рива”, София, 54-73.

Рот Клаус 2001: Народна култура (социалистическа) всекидневна култура: един желан научен подход? – В: Българска етнология, кн. 2, 5-17.

Рот, Клаус 2003: Всекидневието на социализма и постсоциализма: поглед отвътре и отвън. – В: Иванова, Радост; Ана Лулева; Рачко Попов (ред.). Социализмът – реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура.

Сборник доклади от международна научна конференция. Етнографски институт с музей – БАН, София, 19-35.

Самарджиева, Виолета 1974: Научно-техническата революция и по-ефективното използване труда на жената. – В: Жената – майка, труженичка, общественичка. Издателство на БКП, София, 47-66.

Средкова, Соня 1991: Съвременна семейна материално-битова култура в Пиринския край. Дисертация. София.

Мащеркина, Елена 1994: Биографическият метод в социологии. История, методология и практика. Введение (авт. Мащеркина), Институт социологии РАН.

Пушкарева, Наталья 2007: Гендерная теория и историческое знание. Санкт-Петербург, Издательство „Алетейя”, РАН, Институт этнологии и антропологии, Санкт-Петербург.

Пето, Андреа 2005: Переходный период памяти или память до переходном периоде? Личные и теоретические комментарии (Введение). – В: Женская устная история, часть II. Женская сетевая программа Института открытого общества, Бишкек.

Портели, Алесандро 2004: В чем специфика устной истории.– Пето, Андреа (сост.). – В: Женская устная история, часть I. Женская сетевая программа Института открытого общества, Бишкек.

Извори

Комитет по единна система за социална информация при Министерския съвет 1985: Жената в НРБ. Отпечатено в Издателството и печатницата при Комитета по единна система за социална информация, София.

Архивни документи

Държавен архив – град Благоевград.

Фонд 874 Б – Първична партийна организация на ТК „Пирин”-Благоевград.

Фонд 372 – Профсъюзна организация на ТК „Пирин” –
Благоевград.

РИМ- Благоевград - Инв. № 43/121.

Интернет източници

<https://www.jenatadnes.com/hora/krasimira-daskalova-svetat-e-vse-oshte-majki>

Приноси на дисертационния труд:

- за първи път обект на етноложко изследване е трудовото всекидневие на жените – тютюноработнички в периода на късния социализъм в България;
- в дисертационния труд подробно се анализира трудовото всекидневие в тютюнев комбинат през 70-те и 80-те години;
- показана е ролята на партийната организация и подчинените ѝ структури в организацията на труда в предприятието, разгледани са детайлно начините за подчиняване на работническата класа;
- анализът е направен въз основа на първични източници, които се въвеждат за пръв път – запазени архивни документи на предприятието, съхранявани в Държавен архив – Благоевград, и биографични интервюта на работници и служители в ТК „Пирин“ Благоевград;
- показани са неформалните практики и стратегии, които работниците прилагат на всекидневно ниво за

справяне с изискванията, които са им поставяни от ръководството;

- дисертацията прави принос към изследванията на труда и положението на жените (работнички, служителки и профсъюзни деятелки) в периода на късния социализъм в България.

Списък на публикациите по темата:

- 1) **Солачка, П. (2020).** Ролята на Професионалния съюз в организацията на трудовото всекидневие в ТК „Пирин“. – В: *Трансформации (Сборник с доклади VI международна интердисциплинарна конференция за студенти и докторанти)*, Национално издателство „Аз-буки“, 2020, с. 254 – 262. ISBN 978-619-7065-32-9.
- 2) **Солачка, П. (2020).** Трудовото всекидневие на жените в периода на късния социализъм. Примерът на ТК „Пирин“ – Благоевград. – В: *XIV Национални филологически четения за студенти и докторанти в чест на светите братя Кирил и Методий*, Югозападен университет, Филологически факултет, 2020, с. 117-121, ISSN 2535-0625.
- 3) **Солачка, П. (2021).** Трудовото всекидневие в ТК „Пирин“ – Благоевград, през 70-те и 80-те години на ХХ в. – В: *Българският социализъм: идеология, всекидневие, памет*, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021, с. 81 – 103. ISBN 978-619-245-147-9.

НАГРАДИ

Читател на годината – Държавен архив – Благоевград,
2019.